

תמיר שורק. זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית.
ירושלים: מאגנס. 2006. 223 עמודים

ערן שור*

דורקהיים, מרקס, בורדייה ועוד רבים מגדולי הסוציולוגיה הכירו בחשיבותו של השדה הספורטיבי להבנה ולניתוח של היחסים החברתיים. עם זאת, הסוציולוגיה של הספורט נחשבה לאורך השנים לתחום עיסוק שולי יחסית, שהעוסקים בו אינם זוכים ליוקרה רבה. מגמה זו בולטת אף יותר בישראל, שבה העיסוק הסוציולוגי בתחום הספורטיבי מצוי עדיין בחיתוליו. רק במהלך העשור האחרון החלו להתפרסם מחקרים ראשונים שעניינם הקשרים שבין השדה הספורטיבי ובין החברה הישראלית. על אף תרומתם החשובה, מחקרים אלו מהווים רק צעד ראשון בדרך לבחינת מכלול התחומים החברתיים שהספורט הישראלי קשור בהם, ובראשם מקומו של הספורט בתהליכי ההכנה של זהויות קולקטיביות.

ספרו של תמיר שורק זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית הוא ציון הדרך המשמעותי ביותר עד כה בתהליך זה. שורק בחן במשך קרוב לעשור את זירת הכדורגל הערבי בישראל, והוא מציג פסיפס עשיר של התרחשויות, תהליכי שיח ויחסי גומלין, תוך הבלטת השחקנים המרכזיים בזירה – האוהדים, עיתונאי הספורט, ראשי הרשויות המקומיות, אנשי דת ופוליטיקאים ערבים ויהודים. כל אלו, הוא טוען, מנסים באופן מודע ומכוון לרתום את משחק הכדורגל לצורכיהם ובאמצעותו "לעצב זהויות קולקטיביות ולהשפיע על התנהגות פוליטית" (עמ' 18). שורק מדגיש בעיקר את העוצמה הסימבולית של המשחק ואת העובדה שהשחקנים החברתיים השונים בזירה הספורטיבית שואפים לקדם באמצעותו מטרות שונות, העשויות להיות לעתים סותרות.

בהבנה זו של הזירה הספורטיבית כזירה של מאבק פוליטי על משמעויות מצוי עיקר כוחו של הספר. שורק מצליח להישמר מפרשנות חד-ממדית של התהליכים שהוא עד להם; הוא בוחן פרדיגמות מחשבתיות מרכזיות – הספורט כזירה אינטגרטיבית, כשדה של עימות לאומי, או כמכשיר לשליטה של בעלי העוצמה – אבל נמנע מהסברים וממסקנות פשטניים. תחת זאת הוא מבחין בכך שלשחקנים בזירה הספורטיבית (כמו גם לאלו שמחוצה לה) זהויות קולקטיביות פוטנציאליות רבות המתחרות זו בזו. הבחינה האמפירית המעמיקה של מכלול האינטראקציות המרכיבות את הזירה מאפשרת לו לזהות את הגורמים המעצבים זהויות אלו ולספק לקורא תמונה מורכבת ועשירה.

מרבית השחקנים החברתיים הנבחנים בספר מדגישים את תפקידו האינטגרטיבי של המשחק. תחילה מוצגת סקירה היסטורית מקיפה של הכדורגל הפלסטיני החל משנות השלושים של המאה העשרים. הכותב מראה את השימוש ארוך השנים של המדינה היהודית בכדורגל ככלי שסייע בהצנעת הזהות הלאומית של המיעוט הערבי בישראל. הפרק השני בוחן את העיר סח'נין ואת קבוצת הכדורגל שלה, איחוד בני סח'נין. שורק מפגין יכולת קריאה מרשימה של השדה: הוא מזהה את המעמד הבכיר של הקבוצה כבר בסוף שנות

התשעים, ומתחיל לעקוב אחריה עוד לפני שהציבור הרחב מתוודע אליה עם עלייתה לליגה הראשונה וזכייתה בגביע המדינה בכדורגל. גם במקרה זה בולטת השאיפה להשתלבות במרחב הישראלי, וגילויי לאומיות פלסטינית נדחקים ברובם אל מחוץ לזירה הספורטיבית הציבורית. פרק נוסף מוקדש לבחינת תפקידם של ראשי השלטון המקומי ביישובים הערביים. אלו, טוען שורק, מדגישים בעיקר זהות וגאווה מקומיים, לא לאומיים, וממלאים תפקיד חשוב בשימור הסטטוס־קוו הפוליטי והיציבות החברתית. הכדורגל בתיוכם ממלא את התפקיד מונע־הזעזועים שייעדו לו הממשלות היהודיות, ומסייע לשמר יחס עצור ומאופק של האזרחים הערבים אל המדינה.

אל מול הסוכנים האינטגרטיביים ניצבים שחקנים חברתיים המתייחסים אל הכדורגל הערבי כאל שדה של עימות לאומי או אמצעי להתבדלות מן המדינה היהודית – ובראשם העיתונות הערבית והליגה האיסלמית: החל משנות השמונים קוראת העיתונות הערבית תיגר על התפקיד ההיסטורי של הכדורגל ככולם זעזועים ומשכך מחאה לאומית. ניתוח התכנים של עיתוני הספורט הערביים חושף הדגשה של סולידריות ערבית וניסיון לטפח רגשות לאומיים פרטיקולריסטיים. למגמה זו מצטרפים ראשי ליגת הכדורגל האיסלמית, הבוחרים באסטרטגיה של התבדלות והדגשת השונות, תוך ניסיון להוכיח את העליונות המוסרית של הדת והערכים שהיא מציגה.

המעקב הנרחב והמעמיק אחר היבטים רבים כל כך של הכדורגל הערבי בישראל מתאפשר הודות לשימוש הייחודי של המחקר במתודולוגיה מגוונת ורב־ממדית. זהו אחד מיתרונותיו העיקריים של הספר, המשכיל לשמור על מבט תיאורטי מקיף מבלי להשתעבד לשיטת מחקר יחידה. שורק אינו חוסך במאמץ ואינו חושש לפרוץ את הגבולות המסורתיים שבין מחקר כמותני ואיכותני. הוא מציג שילוב מרשים של מחקר היסטורי נרחב, תצפיות אתנוגרפיות במשחקי כדורגל, ראיונות, בחינה של תכנים תקשורתיים וניתוח סטטיסטי של שאלונים ונתונים כלכליים. כל אלו מגויסים כדי לצייר תמונה מקיפה, מבלי לאבד רגישות לפרטים ולדקויות. המחקר נע הלוך ושוב בין מבט המיקרו לבין מבט המקרו, ומאיר את הזוויות השונות של התופעה הנחקרת.

על אף היתרון הבולט של התנועה המתמדת בין זוויות ראייה שונות ובין השחקנים השונים בשדה הספורטיבי, צורת ההצגה הזו לוקה גם בחיסרון מסוים. ההקפדה על איוון והניסיון להימנע מאמירות גורפות מובילים לעתים את הקורא לחוש אבוד קמעה בתוך שפע הפרטים. על רקע זה בולט היעדרו של פרק מסיים מדויק וחד־משמעי יותר. אמנם המחקר מבקש, ובצדק, להימנע מהכללות פשטניות, ואולם לעתים דרושה יד מכוונת שתאסוף את שפע הפרטים וההתרחשויות לכדי תמונה מסכמת ברורה יותר עבור הקורא, שנאלץ כאן לעשות זאת בעצמו. חסרה חזרה אל השאלות הפותחות את הספר והצגה מסודרת ועקבית של התשובות שהתקבלו מן המחקר.

עניין אחר הראוי לבחינה נוספת הוא יחסם של הציבור היהודי וכלי התקשורת בעברית אל הכדורגל הערבי. שורק מציין את חשיבותם של העיתונים בעברית ואת החשיפה הרחבה שהם זוכים לה בקרב קהל חובבי הספורט הערבים (חשיפה גבוהה יותר מן החשיפה לעיתונות הערבית). עם זאת, הוא אינו בוחן באופן שיטתי את יחסה של העיתונות העברית אל הכדורגל הערבי, אלא מסתפק במעקב קצר אחר עיתונות זו בעקבות זכייתה של קבוצת בני סח'נין בגביע המדינה. מכאן הוא מסיק שהעיתונות בשפה העברית מדגישה את הממד

האינטגרטיבי של הספורט. בחינה מעמיקה וביקורתית של עיתונות הספורט העברית (ושל עמדות הציבור היהודי כלפי הכדורגל הערבי בכלל) הייתה עשויה להניב תמונה מורכבת יותר ולעמוד במקביל על תהליכי ההדרה וההשתקה של המיעוט הערבי, שהתקשורת העברית נוטלת בהם חלק פעיל.

אך אלו הן רק מגרעות שוליות; בסיכומו של דבר, זהויות במשחק הוא דוגמה נפלאה לבחינה רצינית ומלומדת של השדה הספורטיבי, כזו הנשענת על מסגרת תיאורטית עשירה, כמו גם על מחקר אמפירי רחב, שיטתי ומגוון. הספר כתוב בלשון קולחת ובהירה ומספק שפע של פרטים צבעוניים וסיפורים ייחודיים המאפשרים לקורא לחוש חלק ממהלך העניינים ולהזדהות עם הנפשות הפועלות. ההיכרות המעמיקה של הכותב עם הכדורגל הישראלי בכלל, וזה הערבי בפרט, כמו גם האהבה שלו לתחום, ניכרים בכל אחד מן הפרקים. אולם שורק אינו מניח לקרבה שהוא חש אל מושאי המחקר לעוור את עיניו למשמעויות הרחבות יותר של הממצאים: הוא נמנע מאמירות טריוויאליות ונשמר מלהיגרר לקלישאות הנפוצות כל כך בכיסי התקשורת הפופולרי של הספורט.

לעתים קרובות מדי לוקים מחקרים העוסקים בסוציולוגיה של הספורט בהבנה לקויה של התחום או לחלופין ברדידות תיאורטית. המחקר הנוכחי, לעומת זאת, משכיל לשדר תחושה של היכרות אינטימית עם השדה הספורטיבי, לצד התבוננות סוציולוגית רגישה ומאירת עיניים. הספר מהווה יצירה סוציולוגית שלמה ומרתקת, העשויה לעניין גם את אלו שהסוציולוגיה של הספורט והכדורגל אינה נמצאת בראש מעייניהם. שכן יותר מאשר מחקר על ספורט, זהו מחקר על תהליכי העיצוב של זהויות קולקטיביות, ובפרט אלו של קבוצות מיעוט. דרך הזירה הספורטיבית נחשף מצבו המורכב, הבלתי אפשרי כמעט, של המיעוט הערבי בישראל – השאיפה לאינטגרציה לצד הצורך בגיבוש זהות ברורה; הרצון להשתלב בישראליות לצד ההכרה בכך שהישראליות מובנית בראש ובראשונה כיהודית, ומכאן שההכלה של הערבים בה לעולם מותנית וחלקית.